

**27. januar – mednarodni dan spomina na žrtve holokavsta
ŠOA – SPOMINJAJMO SE!**

Generalna skupščina OZN je 1. novembra 2005 sprejela resolucijo z naslovom »Spomin na holokavsta«, s katero je razglasila 27. januar kot mednarodni dan spomina na žrtve holokavsta. Spominski dan obeležujemo tudi v Sloveniji, saj so tudi Slovenci v času druge svetovne vojne trpeli in umirali v nacifašističnih koncentracijskih taboriščih.

Slovenski taboriščniki še danes ocenjujejo, da so bili v preteklosti praviloma prezrti in pozabljeni, kadar se je pri nas govorilo o žrtvah v koncentracijskih taboriščih. Dolga časa so bili prezrti tudi slovenski Judje, ki so bili največje žrtve holokavsta, kar je le še pripomoglo k njihovem zdesetkanju. Judje so v novoveškem času in tudi v slovenski sodobnosti na ozemlju današnje Slovenije najbrž tudi zaradi posledic strašnega genocida med 2. svetovno vojno zaznamovani s svojo fizično odsotnostjo. Po srednjeveških izgonih iz slovenskih dežel Koroške, Štajerske in Kranjske med leti 1496–1515, so se Judje v sredini 18. stoletja vnovič v večjem številu naselili v Prekmurju. Judovska skupnost v pokrajini ob Muri je dosegla višek ob koncu 19. stoletja in bila nato v prvih desetletjih 20. stoletja najbolj vplivna in dejavna na celotnem slovenskem ozemlju. Žal je bila uničena v holokavstu med 2. svetovno vojno, ko so tudi sicer redkoštevilni slovenski Judje doživeli veliko preganjanje in uničenje v zloglasnih koncentracijskih uničevalnih taboriščih.

Zgodovinska dejstva potrjujejo znane ocene, da je bila med 2. svetovno vojno glede na številčnost tedanjega prebivalstva na Slovenskem uničena znatna, gospodarsko prominentna in organizirana judovska srenja, ki je bila nato za nameček po letu 1945 iz javnega in socialnega spomina zelo temeljito izrinjena in potisnjena na sam rob zgodovinskega spomina. To velja še zlasti za predvojno vplivno in številčno močno judovsko skupnost v Prekmurju, kjer je največ Judov živelo na območju Murske Sobote in Lendave, nekaj pa tudi na prekmurskem podeželju. V času modernosti so Judje na ozemlju današnje Slovenije v smislu populacijske entitete najbolj zaznamovani s svojo pretežno fizično odsotnostjo. A številčna skromnost ni ovira za aktivno delovanje in prizadevanje, da bi njihova vloga postala opaznejša in pomembnejša tako v verskem, kot predvsem kulturnem pogledu. K ohranjanju judovske zgodovine, kulture in dediščine, naj bi še več pripomogli tudi obe ohranjeni sinagogi, zelo stara srednjeveška v Mariboru in mnogo mlajša iz sredine 19. stoletja v Lendavi. Obe delujeta kot kulturna centra in se med seboj tudi vsebinsko povezujeta. Žal je bila mogočna murskosoboška iz začetka 20. stoletja leta 1954 barbarsko in po nepotrebnem porušena. Kljub temu je zgodovinski spomin na slovenske Jude ostal in se na nek način celo postopoma krepi. A Judje se javno še vedno neradi opredeljujejo kot Judje, saj so tragedije holokavsta živo v spominu. Med drugo svetovno vojno je namreč slovenska judovska skupnost doživela strahoten udarec, ki ga je nato dodatno »obtežila« povojna oblast s postopnim brisanjem Judov iz javnega, socialnega in ne nazadnje tudi zgodovinskega spomina. Zlasti predvojna vplivna judovska skupnost v Prekmurju je bila potisnjena na rob zgodovinskega spomina in iz njega skoraj povsem izbrisana.¹ Danes so Judje organizirani v eno najmanjših judovskih skupnosti v Evropi: uradno članstvo šteje nekaj nad 100 ljudi. Vendar to populacijsko dejstvo v današnji Sloveniji nima neposredno sorazmernih učinkov na ideacijo o Judih. Situacija je ravno nasprotna: pozitivna in negativna senzibiliranost do Judov, judovstva, dogajanj v Izraelu, itd. so del vsakdana v oblikovanju etničnih ideacij in razlikovanj v vseh zvrsteh javnosti na način, ki bi ga izhodiščno lahko označili kot sorodnega temu, kar je Paul Lendvai (1971) označil kot »antisemitizem brez Judov«². Ob tem je pri nas bolj ali manj obveljal stereotip, da so bili Judje na Slovenskem v holokavstu uničeni in jih preprosto ni več. Pri tem pa ni bilo zaslediti celovitih in poglobljenih znanstvenih prispevkov o posledicah

¹ Marjan Toš, Zgodovinski spomin na prekmurske Jude, doktorska disertacija, Ljubljana 2007.

² Hannah Starman, Judje in ideacija v sodobni Sloveniji; Razprave in gradivo št. 45, Inštitut za narodnostna vprašanja, Ljubljana 2004, 161.

holokavsta in povojnega izbrisa Judov v Prekmurju (in preostalih delih Slovenije) iz socialnega in zgodovinskega spomina.

Holokavst – nenapisana zgodovina

Mnoge okoliščine te hitre pozabe še vedno niso docela razjasnjene in pojasnjene in k odstranjevanju temnih lis povojnega slovenskega judovstva lahko veliko pripomorejo tudi posamezni projekti, s katerimi se izpostavlja prisotnost judovskega življa in njegova bogata dediščina na Slovenskem. Sinagoga Maribor s programsko ponudbo vedno znova opozarja na historično prisotnost in pozabljene sledove slovenskega judovstva in med drugim opozarja tudi na posledice zgodovinske pozabe na ljudi, ki so v skupni zgodovini pomembno sooblikovali nekdanjo podobo slovenskih mest in dežel. Še zlasti pa izpostavlja nekatera manj znana poglavja o zgodovini judovstva na Slovenskem v 20. stoletju. Takrat je bila najmočnejša judovska skupnost v Prekmurju, predvsem v Lendavi in v Murski Soboti. Leta 1944 je doživela usodni udarec in množično uničenje v nacističnih koncentracijskih taboriščih. Največ Judov je dočakalo smrt v zloglasnem Auschwitzu, tam, »kjer so sežigali svojce v krematorijih in govorili, da pečejo kruh za taboriščnike«.

Šoa (Shoah) je torej še kako udarila po prekmurskih Judih, ki so del katastrofe in opustošenja, s čimer ponazarjamo poboje evropskega judovskega prebivalstva med 2. svetovno vojno. Izraz »šoa« v mednarodnem zgodovinopisju zamenjuje običajni izraz holokavst, s katerim označujemo množično uničevanje oz. iztrebljanje Judov v nacističnih uničevalnih taboriščih med 2. svetovno vojno (pri starih Grkih in Rimljanih je bil holokavst žgalna daritev, pri kateri se je daritvena žival popolnoma sežgala). Šoa je bila možna znotraj tradicije antisemitizma, ki je dosegel tragičen vrh z najbolj radikalnim množičnim uničenjem Judov in jo je treba umeščati v širši kontekst antisemitizma 20. stoletja, ko so bili »Judje kot veliki drugi« v Evropi večkrat žrtve oziroma poglaviti krivci za vse v kriznih družbenih in gospodarskih situacijah. Dr. Marta Verginella opozarja, da se mnenja o poimenovanju nacističnega uničenja Judov še vedno krešejo. V novejšem času je postal prevladujoči izraz »holokavst«, ki je postal domač in razširjen zlasti v poljudni publicistiki. Besedo »holokavst« smo povzeli po latinski obliki *holocaustum*, ki je prevod grškega izraza *holocaustos* (v pridevniški rabi pomeni v »celoti požgano«). V svoji izvorni rabi je beseda označevala prakso nomadskih ljudstev, ki so v znamenje zahvale in sprave bogu obredno prinašale žgalne daritve³. Po zaslugi krščanskih cerkvenih očetov, ki so jo uporabljali predvsem za to, da bi z njo izrazili svoje nasprotovanje temu, kar so sami imeli za nesmiselne in okrutne judovske obrede, se je beseda prijela tudi v krščanski latinski kulturi. »Toda prišla se je skupaj s slabšalnim pomenom, vsebovanem v moralni obsodbi tistega, ki ponuja žgalne daritve. Kaj lahko v tem socialnosemantičnem kontekstu pomeni današnja uporaba tega izraza za poimenovanje nacističnega iztrebljanja Judov? Ali izraz napeljuje k dojetju sežiganja trupel v krematorijih kot nekakšne žgalne daritve, ki jo Judje darujejo svojemu bogu? Ta razlaga se lepo sklada z vdanostjo v usodo, ki so jo smrti zapisani taboriščniki kazali, ko so čakali da bodo odbrani. In če to sprevrženo špekulacijo nadaljujemo še naprej: ali to, kar spominja na prostovoljno dejanje samožrtvovanja, ne pomeni, da so bili njihovi morilci le njihova zunanja roka, ki za to, kar je storila, ne more nositi odgovornosti«, se sprašuje dr. Marta Verginella. Po njenem se zdi, »da izraz holokavst postavlja enačaj med predajo svetemu in smrtjo v plinskih celicah, med biblijsko šoa in Auschwitzem«. Dr. Lev Kreft opozarja, »da holokavst presega kakršnokoli individualno ali kolektivno krivdo ali sramoto in zanj so predobro vedeli že tedaj, ko se je začel, da bi lahko govorili o skritosti. Konec koncev je šlo za dolgo načrtovan in dovolj očitno izpeljan načrt. Holokavst je usojena vloga nenapisane zgodovine, ker se ga ne da spremeniti v zgodovino; iz holokavsta se ne da izpeljati zgodovinskega smisla in napredka.« Po njegovem se zgodbe o holokavstu ne da povedati, kakorkoli bi jo pripovedovali, »bi ne mogli spraviti s sveta dejstva, da ste lahko vsak trenutek žrtev hladnega, načrtnega in vendarle okrutno izpeljanega iztrebljanja, ki sovraži v vas nekaj, na kar nimate nikakršnega vpliva, tisto, s čimer ste se rodili, celo če sami niste niti vedeli za to.«

³ Marta Verginella, Zgodovina žrtev in krivnikov, v: Wolfgang Benz, Holokavst, Ljubljana 2000, 123.

Slovenski Judje so skupaj z drugimi Slovenci trpeli v taboriščih smrti

Prekmurski (in ostali slovenski) Judje so trpeli kot vsi drugi, ki so krvavo občutili nacistični škorenj po prihodu nacistov na oblast v Nemčiji leta 1933 in vse do propada nacistične Nemčije leta 1945. Govorimo torej o posledicah ideologije, ki je hotela sredi Evrope imeti etnično, rasno in kulturno čisto družbo. In resnično moramo vedno znova poudarjati, da spominjati se holokavsta zahteva pogum; odkrito se soočiti s prikazom tega zla brez milosti; trpeti zaradi neutolažljive žalosti otrok in staršev; občutiti praznino in izgubo; brati nedoumljiva pričanja o izprijenem in zlobnem človeškem umu; povleči se v senco suma, ki jo holokavst poskuša vreči na moralo vseh ljudi in narodov. »Da bi izgubljena življenja milijonov imela trajno vrednost, se moramo spominjati tega zla in biti budni. Šele takrat resnično lahko pričakujemo, da bodo pepel in neoznačeni grobovi milijonov žrtev, tudi nedolžnih otrok, lahko postali posvečena tla, iz katerih vedno znova rastejo človeško upanje, spoštovanje in moralni pogum. Zgodovinarjem in drugim zato ostaja – in to kljub številnim študijam in dokumentom, ki so sprva služili ohranjanju sledi in nato prikazovanju dogajanja – naloga, da nam pojasnijo vzroke in namen zločina: Je bil holokavst logičen in torej vračunan cilj ideologije antisemitizma in večvrednosti germanstva; je bil sestavina politike moči, premišljeni račun z vštetim premeščanjem prebivalstva; je bil to od samega začetka Hitlerjev namen ali je bil pomor Judov posledica radikalizacije nacističnega gospostva ali kratko malo rezultat ponujenih možnosti? O dejstvih holokavsta ni mogoče dvomiti, še vedno pa traja iskanje razlage s stališča človeške morale in razuma«.4 Tudi zato se moramo holokavsta vedno znova spominjati, da se največje zlo 20. stoletja, ne bi več nikoli in nikjer ponovilo.

Prav spominjanje postaja vedno bolj aktualno vprašanje in to še zlasti ob upoštevanju dejstva, na katerega je pred časom opozoril Tony Judt (*Le Monde diplomatique*, junij 2008), »da je takoj po letu 1945 generacija naših staršev od sebe odrinila problem zla, ker je bil zanjo preveč nabit s pomeni. Nevarnost, prežeča na generacijo, ki bo prišla za nami je, da ga bo odrinila od sebe, ker ima zdaj premalo pomena«. Kako naj torej to preprečimo? V spremljanju aktualnega dogajanja na Bližnjem vzhodu (zlasti na primeru Gaze), smo soočeni tudi z znanimi opozorili na račun Izraela, ki se je z vsemi sredstvi lotil obračuna s Palestinci. Ob tem je še kako na dlani ugotovitev iz preteklosti, na katero je že pred časom opozoril tudi Tony Judt, »da preveč žive kritike Izraela samo znova oživljajo antisemitizem. Izhajajo iz antisemitizma. In z antisemitizmom je odprta pot – naprej in nazaj – v leto 1938, h Kristalni noči, od tam pa v Treblinko in Auschwitz«. Strinjamo se lahko, da glavne žrtve »Šoe« – Judje – upravičeno gojijo svoj lastni spomin nanjo. Toda poboj Judov ne zadeva samo njih. Iz dneva v dan slišimo ponavljajoče fraze »nikoli več«, toda še naprej smo soočeni z genocidi, od Palestine do Darfurja, od Ruande do Čečenije.

Marjan Toš 5

Maribor, 2. 12. 2010

4 Wolfgang Benz, *Holokavst*, Ljubljana 2000, 107–108.

5 Marjan Toš, doktor zgodovinskih znanosti, višji kustos Pokrajinskega muzeja Maribor, vodja mariborske Sinagoge.